

אמהות וילדים

חיי משפחה באשכנז בימי הביניים

אלישבע באומגרטן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

אלישבע באומגרמן

אמהות וילדים

חיי משפחה באשכנז בימי הביניים

אלישבע באומגרמן

אמהות וילדים

חיי משפחה באשכנז בימי הביניים

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Elisheva Baumgarten
Mothers and Children
Jewish Family Life in Medieval Europe

המערכת המדעית:

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, פרופ' אלברט באומגרטן, צבי יקותיאל,
פרופ' ג'דמי כהן, פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רוזנקרנצקין

מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהון

ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע
מכון ליאו בק, ירושלים
משרד החינוך, התרבות והספורט

על העטיפה: מילת יצחק (פרט), חומש רגנסבורג, 1300 לערך, כ"י מוזאון ישראל ירושלים,
180/52, דף 18ב. באדיבות מוזאון ישראל.

מסת"ב 7-202-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-518 מספר קטלוגי

© כל הזכויות למהדורה העברית שמורות למרכז זלמן שזר, תשס"ה

© Copyright of the Hebrew edition by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 2005

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

9	עם הספר
13	מבוא
	א. תולדות המשפחה ולימודי מגדר 14
	ב. יהודים באירופה הנוצרית: קבוצת השתייכות וקבוצת השוואה 18
	ג. אמהות וילדים בחברה היהודית באשכנז בימי הביניים 30
	ד. המקורות 33
	ה. חיי משפחה באשכנז בימי הביניים 35
39	פרק ראשון: הלידה
	א. הבאת צאצאים לעולם ומשמעותה 40
	ב. עקרות ואי פוריות 53
	ג. פוריות 64
	ד. תינוק נולד 85
90	פרק שני: מילה וטבילה
	א. מילה וטבילה: התפתחויות היסטוריות 93
	ב. טקס המילה בימי הביניים 97
	ג. מילה וטבילה: דיון השוואתי 124
	נספח: חובות דתיות של ילדים – תמורות ושינויים 140
142	פרק שלישי: טקסי לידה נוספים
	א. טקס החולקרייש 143
	ב. לילי ברית מילה 152
	ג. שבת יציאת היולדת 155
	ד. טקסי לידה בהקשרם החברתי והתרבותי 169
	נספח: מנהג יולדות לזכר ולנקבה 178

181	פרק רביעי: אמהות מיניקות ומיניקות שכירות
	א. ההנקה בתקופות קודמות 185
	ב. ההנקה בימי הביניים 192
	ג. המינקת 195
	ד. אמהות מיניקות ותינוקות יונקים: עימותים ופתרונות 216
230	פרק חמישי: הורים וילדים: ערכים מתחרים
	א. ההורות בחברה היהודית 231
	ב. הצד האפל: טיפול לא ראוי בילדים 254
	ג. נטישה על רקע דתי 267
278	סוף דבר
287	ביבליוגרפיה
	א. כתבי יד 287
	ב. מקורות 289
	ג. מחקרים 294
323	מפתח כללי

לזכרה של סבתי
סבינה ברקוביץ

עם הספר

"אימהות וילדים" עוסק בהיסטוריה של המשפחה בפרק הזמן שמן הלידה ועד הגיע הילדים לגיל חינוך. הספר מבקש לעקוב אחר סיפורם של הילדים והוריהם החל מן הלידה. מכיוון שלא ניתן לעסוק בילדים בגיל זה מבלי לעסוק בהוריהם, עומדים במוקד המחקר היחסים בין הורים לילדים, ובמיוחד בין האמהות לילדיהן הקטנים, שהטיפול בהם היה מסור בידיהן. החיבור מתמקד בחברה היהודית מתוך השוואה לחברה הנוצרית הסובבת. במוקד הדיונים עומדים הקשרים היומיומיים שהתקיימו בין יהודים לנוצרים, ובמיוחד בין נשים יהודיות לנוצריות, במהלך הפעילות המשפחתית. שני פרקים בספר מתמקדים בטקסי לידה ומשווים בין טקסי המעבר של ילדים יהודים לאלה של ילדים נוצרים, דוגמת מילה וטבילה. הפרקים האחרים בספר עוסקים בלידה, בגישות כלפי פוריות ואי־פוריות, בהנקה ובמיניקות, בגידול ילדים ובתפיסות של הורות.

המחקר מתמקד בימי הביניים התיכונים, מן המאה השתים־עשרה ועד למאה הארבע־עשרה, בקהילות היהודיות הכלולות בהגדרה הרחבה של האזור הגאוגרפי המכונה במחקר אשכנז, בראש ובראשונה בקהילות גרמניה וצפון צרפת. המחקר מבוסס על מקורות עבריים, הן בדפוס הן בכתבי יד, המשתייכים לסוגות ספרותיות שונות (ספרות הלכתית, פרשנית ומוסרית, מצבות, פיוטים וספרי מנהג); על מקורות בלטינית, בעיקר מכתבי אבות הכנסייה, המשמשים להשוואה בין החברה היהודית לחברה הנוצרית; ועל אמנות התקופה.

העיסוק במשפחה היהודית בכלל, ובהורים ובילדים בפרט, חדש למדי בחקר תולדות ישראל בימי הביניים. בשנים האחרונות הופיעו מספר מחקרים על בנים בגיל חינוך, אך טרם נכתב מחקר על ילדים שטרם הגיעו לגיל חינוך או על בנות לצד הבנים. כמו כן הוקדשה תשומת לב מועטה להורים, ובמיוחד לאמהות. לעומת זאת המשפחה בחברה הנוצרית נחקרה לעומק בשלושת העשורים האחרונים, במסגרת הדיונים בחברה הנוצרית בימי הביניים, למשל בספריה של שולמית שחר, שנכתבו בעברית. במחקר זה נעזרתי בממצאים של היסטוריונים שחקרו את החברה הנוצרית לשם העמקת היכרותנו עם החברה היהודית.

הגישות המתודולוגיות ששימשו אותי בחיבור זה נלקחו מתחומים שונים: אנתרופולוגיה תרבותית, לימודי מגדר, היסטוריה חברתית והיסטוריה של המשפחה. גישות אלה, המקובלות בחקר החברה הנוצרית בימי הביניים, כובשות לעצמן מקום רב יותר ויותר בקרב חוקרי ההיסטוריה היהודית. במוקד הספר עומדת ההתמקדות בנשים

ובמגדר – היבט חדש שכמעט לא זכה לטיפול בחיבורים מונוגרפיים על תולדות היהודים בימי הביניים.

הספר מבוסס על שתי מתודות מחקריות מרכזיות. האחת היא המתודה ההשוואתית, המאפשרת לבחון את הממצאים העולים מן המחקר במסגרת הרחבה של החברה האירופית. המתודה האחרת היא זו המגדרית. ההתמקדות באמהות ובאמהות, נושא שטרם נדון בהיסטוריוגרפיה היהודית, מאפשרת לדון בקבוצה בחברה היהודית בימי הביניים שקולה כמעט שלא נשמע עד כה. בעקבות מחקרים דומים, על אמהות ונשים בחברה הנוצרית בימי הביניים, אני מקווה שספר זה יפתח תחום חדש לעיון ולדיון בחקר היהודים בימי הביניים.

מחקר זה יכול לתרום הן להיסטוריה האינטלקטואלית הן להיסטוריה החברתית של התקופה. מצד אחד, חלקים נרחבים של הספר עוסקים בעצם החיים היהודיים בימי הביניים – הריון, לידה וגידול ילדים. מצד שני, הגישות הנורמטיביות כלפי נשים העולות מן המקורות ההלכתיים המשמשים בסיס למחקר מעידות על האמונות והדעות של בני התקופה. לאור תפקידיהם הייחודיים של האמהות ושל ההורים בחברה היהודית בימי הביניים, אני מקווה שמחקר זה יעמיק את הבנתנו בנוגע ליחסי היהודים עם שכניהם הנוצרים, ויאפשר היכרות טובה יותר עם ההיסטוריה החברתית והתרבותית של המשפחה היהודית באשכנז בימי הביניים.

ספר זה החל את דרכו כעבודת דוקטור בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר אישור העבודה, תרגמתי ועיבדתי אותה לספר, והוא הופיע באנגלית בהוצאת אוניברסיטת פרינסטון בקיץ תשס"ד. העיבוד המחודש של הספר העברי משקף את השינויים שהכנסתי לנוסחו האנגלי. יחד עם זאת, במקומות שונים הרחבתי מעט את הדיון, במיוחד בציטוט מקורות במלואם ובהבאת דוגמאות נוספות, שכן הנחתי שקוראי העברית יפיקו תועלת מעושר המקורות בשפת כתיבתם.

אני שמחה להודות למוסדות, למורים, לעמיתים ולחברים שעזרו לי ותמכו בי בשנים שבהן עבדתי על ספר זה. מלגת ות"ת על שם רוטנשטריין ומלגות מקרן הזיכרון לתרבות יהודית ומן ה־American Association of University Women סייעו לי בכתיבת העבודה שעליה מבוסס הספר. מלגת אפרים אלימלך אורבך של קרן הזיכרון לתרבות יהודית ומלגת פוסט דוקטורט של יד הנדיב להיסטוריה אירופית תמכו בי בשעה שעבדתי על הכנת כתב היד לספר. מכון ליאו בק בירושלים והמרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלך באוניברסיטת בר־אילן תמכו בפרסום הספר ואני מודה לשני מוסדות אלה על נדיבותם.

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים היה לי לבית במהלך כתיבת מחקר זה, ואני מודה לספרנים באולם קריאה כללי, במכון לתצלומי כתבי יד ובמיוחד באולם קריאה יהדות על עזרתם הרבה. תודה מיוחדת לגברת יהודית לייפר, מן הספרייה

של Center for Advanced Judaic Studies באוניברסיטת פנסילבניה, על עזרתה הרבה.

התעניינותי באשכנז בימי הביניים ובמשפחה היהודית החלה כתלמידה בחוג להיסטוריה של עם ישראל בירושלים. אני מודה למו"ר, ובמיוחד לחוקרי ימי הביניים, על תמיכתם ועידודם. בראש ובראשונה נתונה תודתי לפרופ' ראובן בונפיל, שהיה מדריך עבודת הדוקטור שעליה מבוסס ספר זה. אני מודה לו על הדרכתו ועל עצותיו שמהן אני נהנית גם היום. ידיעותי הרחבות וקריאתו הביקורתית תרמו תרומה מכרעת לעיצובו של ספר זה, ואין ספק שהתורה שלמדתי מפיו ממשיכה ללוות אותי. אברהם גרוסמן ליווה אף הוא את צעדי הראשונים, ומנחם בן-ששון ויוסף קפלן גילו עניין מיוחד בעבודתי ועודדו אותי במהלך כתיבתה, ואני מודה להם על כך. אני שמחה על הזדמנות זו להודות לשולמית שחר, שמתורתה אני לומדת שנים רבות, על חכמתה ועל היותה דוגמה ומופת עבורי במשך כל שנות עבודתי. גדי אלגזי, יורם בילו, הרוי גולדברג, אורה לימור, חיים סולוביצ'יק וישראל תא-שמע ו"ל קראו גרסאות שונות של חלקים מן הספר ואני מודה להם על עצותיהם. ירחמיאל ברודי קרא בעיון גרסה מוקדמת של הספר ואני מודה לו על הערותיו ותיקוניו. כמו כן, אני מודה לעמיתי במחלקה לתולדות ישראל ובתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן על תמיכתם ועזרתם, ועל הפיכת מקום עבודתי כיום לסביבה אינטלקטואלית מפרה ומאתגרת.

שני מורים נוספים ליוו את החיבור הזה בצורה מיוחדת, ואני שמחה על הזדמנות זו להודות להם. מעמנואל סיון למדתי כיצד ניתן להיעזר במתודות מתחום מדעי החברה, ומחקריו שימשו לי דוגמה במהלך השנים. בשיעורו התודעתי לראשונה למחקריה של נטלי זימון דיוויס. ההיכרות עם נטלי דיוויס באביב תשנ"ח, והקשר עמה מאז אותה פגישה, תרמו לי רבות. אני מודה לשניהם על ההשראה שנתנו לי ועל עזרתם הרבה. גם מחוץ לישראל התברכתי במורים ובעמיתים שסייעו לי. תודה מיוחדת נתונה לדוד רודרמן, ראש ה-Center for Advanced Judaic Studies באוניברסיטת פנסילבניה, שאפשר לי לשבת ולחקור במכון החשוב שהוא עומד בראשו. תמיכתו והתלהבותו ממחקרי קידמו את עבודתי עד מאוד. תודה גם לאתי לסמן ולשילה אלן על עזרתן הרבה. התכנית ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת פנסילבניה על שם אליס פאול העניקה לי חדר משלי במשך השנה השנייה לשהותי בפילדלפיה, ואני מודה לדנה ברון, דמי קורץ ולוו מרין על הכנסת האורחים שלהן. הצגת חלקים מן הספר בכנסים ובהרצאות באוניברסיטאות שונות – דרתמאות', סטפורד, קולומביה וייל – נתנה לי הזדמנות לבחון את פרקי הספר ולנסחם בצורה בהירה יותר. שיחות עם קרוליין ביינום ואן מסר תרמו רבות לספר זה. אני מודה במיוחד לאיבן מרקוס, המלווה את עבודתי שנים רבות, על עזרתו הרבה. למדתי רבות מקריאתו הביקורתית ומהערותיו המחכימות.

אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים הוא ניסיון ראשון לתאר את תולדותיה של המשפחה היהודית באשכנז בימי הביניים. הספר עוסק בפרק הזמן שמן הלידה ועד הגיע הילדים לגיל חינוך, בערך בגיל שבע, תוך התמקדות ביחסים שבין ההורים לילדיהם ובמיוחד בין האמהות לילדיהן. המחברת דנה במגוון רחב של מקורות, יהודיים ונוצריים, ובכלל זה כתבי יד שטרס פורסמו, ובאמצעותם היא מציגה תמונה מקיפה של המשפחה היהודית בימי הביניים.

אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים בוחן שורה של נושאים, ובהם: הריון ולידה, מיילדות, ברית מילה, טקסי לידה, הנקה, מוות בעריסה, נטישת תינוקות, עקרות ופוריות, ומקומם של הילדים במערכת הערכים של התקופה – כל זאת תוך השוואה מתמדת לחברה הנוצרית. ההשוואה בין החברה היהודית לחברה הנוצרית היא אחת מתרומותיו החשובות של החיבור, שכן היא חושפת את היסודות המשותפים לשתי החברות ומדגימה את החשיבות של ניתוח אורח החיים היהודי על רקע החברה שבה חיו היהודים. בנוסף למתודה ההשוואתית מתבססת המחברת על מתודות מתחום לימודי המגדר, ובאמצעותן היא משרטטת את מקומם של הגברים והנשים בחברה הימי ביניימית ואת המתחים והשינויים שחלו ביחסים ביניהם.

הגרסה האנגלית של הספר, שראתה אור בהוצאת אוניברסיטת פרינסטון, זכתה בפרס "קורת" לספר הטוב בהיסטוריה יהודית שהתפרסם בשנת 2004.

המחברת, אלישבע באומגרטרן, מרצה בחוג לתולדות ישראל ובתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן.

0 01850000518 0
185-518 דאנאקוד

מחיר מומלץ: 93.60 ש"ח

עיצוב העטיפה:
סטודיו מירה קידר